

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 4, 2007-2008

„НИЕ” И „ТЕ” И „ТУК” И „ТАМ” ОКОЛО И В „ХРИСТО
БОТЕВ” ПРОЕКТ ЗА МНОГОСЛОЙНО ИЗСЛЕДВАНЕ
НА НЕРАВЕНСТВАТА В ГРАДСКОТО
ПРОСТРАНСТВО

Вероника Димитрова

Курсова работа по дисциплината "Социология на Социалното Неравенство:
Класически и Нови Модели"

Ръководител: гл. ас. д-р Светла Маринова

1. Социален контекст. Проблем

Какво представлява градското пространство? Как се конструира? Как се преживява? Какви социални отношения са утаени в него? Какви различия съжителстват заедно? Всичко това са предварителни въпроси, с които би трябвало да започне едно изследване на специфични отношения, конструирани в рамките на града. По-конкретни въпроси могат да бъдат: кога и как се сблъскват различни групи и как се конструират отнасянията между тях; как тези отношения се свързват с пространствата, с представите за тях? Какви съотношения между власт и властови шансове имат жителите на определено място (квартал, улица, къща)? Кога се проблематизират неравно разпределените властови шансове и какви са стратегиите и тактиките за тяхното преодоляване?

В проведеното изследване “Ромите в града” през 2007г. в два столични ромски квартала – “Христо Ботев” и “Факултета”, попаднахме на двойно напластен казус. В първия квартал от една страна българите извън квартала стигматизираха определена пространствено локализирана общност като ѝ приписваха типизацията¹, съдържаща негативни конотации – “циганин”. Кварталът и локализирането му в пространството бяха инструмент за приписване на колективни идентичности отвън. Тоест той е средство, посредством което външните на квартала хора мислят “местните”, ореантират се за тях. Нарочно слагам думата в кавички, защото жителите на квартала биват мислени като едно цяло – всеки член на групата от квартала е негов типичен член за стоящия отвън наблюдател, а всъщност жителите му не са едно, но са мислени така. Приписваната колективна идентичност обаче е натоварена силно негативно. Отношението бе поставено в двойна опозиция - груповиата местоименна “ние” и “те” и пространствената – “тук” и “там”. От друга страна в “Христо Ботев” попаднахме на следния казус – там се беше оформила група от местни, които наричаха не-местните “пришълци”. Това различие беше мислено от местните и през пространствени категории като “тук” и “там” или “тук” и “отвъд линията”. Както “Христо Ботев” е в периферията на града, така и пространството “зад линията” е в периферията на квартала. В квартала съществуваха безпроблемно две групи на стари заселници и

¹ Относно понятието типизация, въведено от Шютц виж по-долу.

новодошли. “Пришълците” бяха наричани “цигани”, върху тях бе изгласкана негативната стигматизация. Не-местните се мислеха от местните като мръсни, крадливи, по-черни. Това двойно напластено отношение водеше до драма за местните, защото вътре в квартала те се самоназоваваха не-цигани и/или джуревци², а излизайки от границите на квартала, те бяха назовавани цигани. Проблем за тях беше, че техният квартал например е отразяван в медиите като цигански. Проблем беше някой вътре в него да те нарече циганин. Проблем беше и нашият престой там, защото като външни наблюдатели ние се оказвахме нечувствителни към различията. Самите жители криеха от къде са – особено когато кандидатстваха за работа. Въобще животът в това място за местните е зареден с проблеми, защото първо върху жителя пада образът на квартала като върху типичен негов жител (респективно циганин) и второ защото той ограничава или самоограничава³ движенията в пространството към (отвън) и от (отвътре) квартала.

Идентификацията на местните от “нашето каре” като роми или “цигани” предизвиква проблем за самите тях, защото това означава приемане на негативни качества, които те са изгласкали към не-местните в “отвъд линията”, но от друга страна то им се приписва от българите, живущи извън квартала. Тоест местните протестират, че им се случва това, което те самите са “случили” на пришълците – *биват интерпретативно и пространствено изгласкани в една стратегически асиметрична местоименна опозиция*, поставена в контекста на напластеното отношение не-роми – роми в квартала и не-роми – роми при излизането от рамките на “Христо Ботев”.

Тук обаче липсва перспективата на “пришълците”. Дали те преживяват и се противят на клишетата, които местните им приписват? Дали те не са интериоризирали схемите, през които ги мислят местните? Дали ако са ги интериоризирали, това ограничава шансовете им? Дали не приписват тези качества вътрешно на най-лошите от групата? Дали въобще има група от “пришълци”? Колко интегрирана е тя? Всичко това са въпроси, които в рамките на проведеното изследване не беше отговорено. А и проблемът за “местните” не беше поставен като цел на самото изследване, той се появи на терен. Затова и не беше възможно напълно да се реконструира създаденото отношение. То присъстваше и се появяваше като проблем за местните в разказите. Също така проведеното изследването не удържаше различните позиции в квартала,

² Джуревците са от смесен брак – българин с ром. Да се наречеш джуревец означава да се поставиш на границата на между двата етноса, като не си нито един от тях. Тази самокласификация идваше в разказите, за да се противи на негативно приписвания тип - “циганин”.

³ Погледнато от перспективата как самият жител е интериоризирал някакви схеми на самовъзприятие.

различните подгрупи, за които това разграничение може би е в различна степен важно, защото този проблем не бе положен като цел на самото изследване. Тоест проблемът се появи, но не беше подробно изследван. Това ще бъде и целата на предстоящото изследване.

Кога и как се оформя кварталът? Кога възниква проблемът с “пришълците”?

Първото заселване на територията на квартал “Христо Ботев” е през 20-те години на 20в. Тогава там се установява смесено население. Може да се каже, че тогава “Христо Ботев” не е бил квартал на София, а по-скоро село до града. По думите на възрастен респондент са наричали мястото “полянците”, защото е имало големи ниви и “няколко къщи”. Едва по времето на социализма столицата започва да се разраства в тази посока. През 80-те вече е оформен квартал, но тогава идват няколко вълни роми от Костенец, за да работят като чистачи в Кремиковци. Те се заселват в района около гарата близо до квартала, наричан от местните “отвѣд линията”. След 1989г. миграцията вече не е задържана, тя се усилва. Тогава отново започват да се населват нови жители, изтласкани отново в пространството “зад линията”. Местните наричат пространствено локализираната група “цигани”, които притежават и определени качества - “раждат много”, “идват с каруците от селата, за да събират боклуците от кофите” и “бъркат родовете на думите”. Освен това те са “по-черните” или “по-тъмните”. Така ценностно негативните натоварени етикети се срастват с конкретни човешки същества, а ефектът от срастването им води до физическа пространствена изолация. Ако сменим гледната точка, и пространствена изолация на самия квартал може да се разгледа по същия начин. Тоест тя е разгърната на няколко нива. А така конструираното напластено и преплетено отношение води до борби, целящи промяна на типизациите, през които биват мислени “местните”. Дали има такава борба на равнището на пришълците, това ще бъде въпрос, на който изследването ще се опита да отговори.

Изследователски модел и понятиен апарат

Понятия:

Групи: Понятието група ще обозначава затворено поле от споделени очевидности, практики и ритуали. Както и самовъзприятие на индивида като принадлежащ към

група, мислена като различна от други, поддържане на граници чрез различни тактики и стратегии.

Типизации/стигматизации: Типизацията винаги е продукт на група, обозначаващ отношението ѝ към друга: „Дори типизациите и символизациите, чрез които разграничаваме различните слоеве на нашия социален свят, тълкуваме и интерпретираме неговите съдържания, определяме нашите действия в него и неговото въздействие върху нас съобразно всички степени на възможност, са предпоставени като безвъпросно дадени чрез социално обусловените схеми и интерпретация на групата, към която принадлежим – обикновено наричаме тези схеми ‘култура на нашата група’.” (Шютц: 1999: 214). Освен че е произведена от специфичната позиция на групата, типизацията се гради на множество предикати, които никога не изчерпват обекта на мислене. В нея се съдържат “рецепти за действие”, рецепти за отнасяне към другия в определени ситуации, както и за избягването на другия. Според Шютц единственият начин да се промени знанието за такива повече или по-малко анонимни типизирани от групата реалности е индивидите да бъдат въввлечени в серия ситуации лице-в-лице. Въпросът е, ако типизацията бъде силно негативна, дали тогава ще има възможност въобще за нейната промяна. Типизациите могат да бъдат положително и отрицателно ценностно заредени. Когато те бъдат негативно натоварени, ще ги наричам стигматизации в специфичния смисъл, в който Елиас ги употребява – те служат за привилегироване на позицията на групата, целяща да утвърди социалното си превъзходство като дисквалифицира друга или други групи като малоценни. Тези стигматизации обаче не трябва да се разглеждат като веднъж завинаги трайно закрепени, а напротив в динамика като обект на договаряне и предоговаряне посредством борби и битки. Тоест проблемът е в какви ситуации е възможно тя да се промени или да се запази. Стигматизацията предполага и преживяване, интериоризиране или отхвърляне от групата или индивидите, върху които е наложена. Въпросът, който не засяга Шютц е как онези, на които се приписва или които биват подвеждани под определен тип, я възприемат. А това, струва ми се, е важно от специфичната перспектива на социология на социалните неравенства. Стигматизациите са в непрекъснат процес на утвърждаване и преформулиране и посредством позицията на индивидите, върху които биват налагани. Тоест те не са еднопосочни, а двупосочни. Тук се изисква фина смяна на различните позиции и на конфигурирането, в което те са произведени и се предоговарят.

Социално неравенство: Понятието за социално неравенство ще бъде използвано в специфичен смисъл като обозначаващо момента, в който се проблематизират стигматизациите, през които някой мисли индивида. Това все още не е условие за наличие на социално неравенство. Когато обаче стигматизациите се мислят от гледна точка на агентите като произвеждащи неравенство, базирани върху идеята за равенство, се поражда проблем за индивида. Породената драма за него обаче е свързана с идеята за хоризонтална мобилност, с идеята, че той може да бъде в позицията на другия или другите. В случая с местните- че той може да бъде българин или поне на неговото място⁴. Сблъсъкът между групите се осъществява на различни нива, те трябва да имат някакъв ресурс (един от ресурсите са самите стигматизации), който да бъде капитализиран за целта. Тоест това са игрови битки, зависещи от шансовете в момента. Например едната група иска да се слее с другата чрез пространствена мобилност, другата обаче осъществява натиск това да не се случи, като я изолира. Игровите битки зависят от ходовете на множество играчи, от различните групи в играта, както и от различните подгрупи. Ако групата с по-малко шансове проблематизира наличността им, тя вече ще има интерес да ги промени. Интерес обаче не трябва да се разбира само в най-простия му смисъл – на осъзнат, едва ли не като стратегия или тактика, както казва дьо Серто, а като практически усет, който разбира се съдържа “ретроспективна целевост”.

Игра: Ще означава отношение между двама или повече индивиди, между групи и подгрупи, които са взаимно обвързани. Играта има експлицитни и неексплицитни правила, спрямо които играещият се нагажда. В нея от решаващо значение за нейната развързка са игровите шансове на единия или другия играч. Според Елиас играта демонстрира процесуалния характер на отношенията между взаимно зависими хора. Тя може да бъде модел, който да изясни въпроса как се променят взаимоотношенията между хората когато се промени разпределението на властовите шансове.

Конфигурации: Понятието конфигурация означава разпределението на шансовете и прегрупирането в рамките на една игрова ситуация. Играта е тип конфигурация. Самият непланиран ход на процеса на игра е този, който отново и отново насочва ходовете на всеки отделен играч. Понятието поставя акцента, че играчите не са независими, а са взаимнообвързани един ст друг.

⁴ Тук идва въпросът как се преодолява стигматизация, която е приела формата на “природа”, обяснява се като природна даденост. Тоест това е най-силната степен на закрепяне.

Модел за изследване:

Изследователският модел, който ще използвам, е конфигурационният модел на Елиас, защото той е чувствителен към микро социални феномени. Самият Елиас го нарича “емпирична парадигма”, защото той дава възможност да се задават повече въпроси отколкото отговори и не предзадава една предварително натоварена с определени класификации схема, която от своя страна може да служи за възпроизводство на различни социални неравенства. Този подход изисква много плътно присъствие на изследователя на терен, защото е изключително усложнен от чувствителността към конкретиката. Той удържа не само групови отношения на макроравнище, както посочените по-горе типизации, а се впуска в плътно описание как и защо са станали възможни те. Опитва се да не изгуби субекта в груповата принадлежност, а да покаже неговите интереси. Удържа йерархии в групите, предполага че могат да съществуват групи на микро равнище (подгрупи), между които да бъдат разпределени също различни властови шансове. Тоест игрите не се разгръщат само между самите макрогрупи, а и между тези вътре в групите, както и между самите индивиди. С понятието конфигурация Елиас се опитва да покаже това сложно процесуално преплитане. Отношенията не биват представени статично, а напротив динамично. Те са непрекъснато конструиращи се и преконалиращи се в зависимост от позицията на индивида в играта.

Проблем на изследването ще бъде как посредством тези стигматизации се увеличават шансовете на една група спрямо друга. Какви са борбите за преразпределянето на тези шансове и как се конфигурират. Как пространствената локализация на една група служи за ограничаването на шансовете ѝ и нейната стигматизация?

От специфичната перспектива на социология на социалните неравенства и игровите шансове в една конфигурация предметът на изследването ще са представите на групите една за друга, интериоризирането и/или отхвърлянето им. Конкретен предмет ще са стигматизациите на няколко нива: 1. от българи, живущи в съседните квартали, имащи пряка граница с “Христо Ботев” (това са кварталите “Левски” и “Сухата река”), 2. от местните в “Христо Ботев” към прищълците; от перспективата, за която Елиас говори, че могат да осъществят влияние върху шансовете в играта. Тоест предмет ще са механизмите на превръщане на структурните разлики в неравенства посредством стигматизации и борбите за пререструктуриране там, където те са налични. Водещи въпроси в изследването ще бъдат: в какви случаи по-силните властово групи са

в състояние да накарат по-слабите да повярват, че им липсват шансове, дарби или да им вменят малоценност и в какви самите групи започват да проблематизират стигматизациите. Ще бъдат проследявани различни фактори като: степените на интеграция на групите и подгрупите; нормите на групите, които могат да ги предпазват от тяхното размиване; какви са ресурсите в борбите между групите, ако има такива; какво е значението на миналото.

Този модел обаче предполага, че на терен могат да изникнат още множество вътрешни стигматизации, дори и групи. Тоест до някъде моделът на изследване ще остане незавършен и ще се преработва в зависимост от конкретиката. Всичко това обаче дава своето ограничение – за да се осъществи такъв тип анализ се изискват изключително много усилия и плътно наблюдение в кварталите.

Обект:

Обект ще бъдат:

1. жителите кварталите около “Христо Ботев” – ‘Сухата река’ и ‘Левски’
2. жителите на “Христо Ботев”
3. жителите на пространството “зад линията”

Цели:

Изследването цели да отговори на следните въпроси: Кой са агентите на полето? Какви са стигматизациите на групите едни за други? Кога и в какви ситуации те стават релевантни? Кога започват да се проблематизират? Кой агенти ги проблематизират? Защо? Какви са властовите шансове на разлините играчи? Какви групи и подгрупи има в кварталите? Кой са ресурсите за борба на групите? Кой са ресурсите за поддържане на стереотипа/групата? Има ли норми в групите? Колко интегрирани са те? Каква е конфигурацията на силите в конкретната ситуация?

Методи:

Моделът на изследване е по-скоро емпиричен. Тоест изисква се предварителна подготовка. За това предвиждам запознаване с различни изследвания, правени в тези квартали. Както и няколко предварителни наблюдения и дълбочинни интервюта.

Основният метод, който искам да използвам, ще нарека *“да останеш на терена”* или *продължително включено наблюдение*. Хората ще бъдат молени да прекарат известно време – седмица или две с изследователя. Той плътно ще записва

наблюденията си като следи за няколко по-важни теми, посочени по-долу⁵. Естествено тук възниква въпрос - защо искам продължително наблюдение, защо не интервю. Проблемът е, че интервюто винаги е ситуация на комуникация, зависеща от позициите на индивида – някой казва нещо на някого (в случая на външен на реалността на квартала човек) за кратък период от време. Чрез него не могат да се уловят специфичните ситуации на назовавания породени от конкретиката на ситуацията. Например (напълно измислено твърдение) в семейството си местните говорят за тях по-негативно отколкото сред приятелите си. Тук не казвам, че наблюдателят не е въввлечен в ситуацията и той не извършва преко конфигурация. Той също оказва влияние върху ситуацията на говорене, но поне съществува възможността да улови кога пред кого какво се казва и как се назовава. С този метод според мен ще могат да се уловят фините подгрупи – например престижните или упълномощените да контролират. Тоест претенцията е да се удържа не само ниво на разказ пред интервюер, а по-скоро ситуации в действие, в които агентът неминуемо употребява тези стигматизации. Тук специално ще се следи кога и в какви ситуации ще употребява “ние” и “те”, какво значение ще имат те, кои групи или подгрупи ще обозначават, както и “тук” и “там”, кога ги употребява и какво обозначава с това разграничение. Така според мен ще могат да се реконструират борбите и стратегиите и капиталите натрупани или натрупващи се в тях.

Тъй като този метод предполага по-дълъг престой с респондента, ще се проследяват и пространствените тактики – кога и как от къде се минава в кварталите. Има ли избягвани пространства. Има ли траектории, които са специфични само за някакви позиции. Ще се проследяват практики, върху които един респондент трудно би могъл да рефлектира, да ги опише и пр. Тоест те са нещо като практически усет за играта, който не би могъл да се разкаже в интервю.

От теренистите/изследователите ще се изисква рефлексивност. В наблюденията да отбелязват дали тяхното присъствие влияе на ситуацията и как. Препоръчително е на терена да има и изследовател ром, който да служи като контролен случай, с цел да се покаже дали и как се променя конфигурацията от терениста.

Хипотези:

⁵ Няма изисквания за специфични умения за терениста като знание на цигански, защото жителите му не говорят на него.

- “Пришълците” в “Христо Ботев” няма да проблематизират стигматизацията, защото те ще са на границата на оцеляването. Според Елиас за да има властова борба, трябва подложените на стигматизация да са натрупали някакъв ресурс, посредством който да се противят. Те няма да са хомогенна и интегрирана група.
- Интегрираността на групата на местните в “Христо Ботев” ще е силна.
- Взаимодействията между членовете ще са силно нормирани. Така ще се осъществява и изолацията на не-местните.
- Ще има различни подгрупи, осъществяващи натиск. Едните ще бъдат упълномощените предприемащи действия срещу “пришълците”. Другите ще бъдат пазещите нормите. Престижните, които спазват нормите, и лошите, които са изтласкани и пребивават на границите на групата.
- Живущите до кварталите също ще бъдат силно интегрирани по отношение на ромите. Те ще предприемат различни съпротиви когато някой от негативно стигматизираните се опита да навлезе в тяхната група. Например училищата, които започват да се превръщат в смесени, постепенно ще се превръщат в сегрегирани.